

המנוחה והנחלה - הנהגת עלי מול הנהגת שמואל

המפגש הראשון
עבודתו של אלקנה
בני עלי גורמים להתרחקות העם מהמשכן
תפקידם של הכהנים
שיטתו של שמואל
איסור בנות
סיכום

המפגש הראשון

בפרק הראשון של ספר שמ"א אנו נפגשים עם הנהגת עלי במשכן, עם תפילת חנה, ועם עלייתו של הנער שמואל לשמש בקודש במשכן ה'. על המפגש הראשון בין עלי לשמואל מספרת לנו הגמרא (ברכות לא, ב):

אל הנער הזה התפללתי (רש"י: על זה ולא לאחר, מכאן שחטא לעלי ורצה לעונשו ולהתפלל שיתן לה בן אחר), אמר רבי אלעזר: שמואל מורה הלכה לפני רבו היה, שנאמר וישחטו את הפר ויביאו את הנער אל עלי, משום דוישחטו את הפר הביאו את הנער אל עלי? אלא אמר להן עלי: קראו כהן ליתי ולשחוט. חזונו שמואל דהו מהדרי בתר כהן למישחט, אמר להו למה לכו לאהדורי בתר כהן למישחט? שחיטה בזר כשרה! אייתוהו לקמיה דעלי, אמר ליה מנא לך הא? אמר ליה מי כתיב ושחט הכהן, והקריבו הכהנים כתיב, מקבלה ואילך מצות כהונה, מכאן לשחיטה שכשרה בזר (רש"י: אמרו בפרק קמא דחגיגה והקריבו זה קבלת הדם). אמר ליה מימר שפיר קא אמרת, מיהו מורה הלכה בפני רבך את, וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. אתיא חנה וקא צווחה קמיה: אני האשה הנצבת עמכה בזה וגו'. אמר לה שבקי לי דאענשיה, ובעינא רחמי ויהיב לך רבא מיניה. אמרה ליה: אל הנער הזה התפללתי.

המדרש הזה, מעבר לכך שרחוק הוא מהפשט, לא מובן מה הוא מוסיף לנו בהבנת האירוע המרכזי המסופר בפסוקים - הבאתו של שמואל לשמש במשכן. לכאורה זהו אירוע מקומי, חסר חשיבות היסטורית. עוד יש לשאול, מה ענתה חנה לעלי "אל הנער הזה התפללתי"? אם הדין הוא שמורה הלכה בפני רבו חייב מיתה, גם אם אמו התפללה וציפתה הרבה ללידתו זה לא אמור להסיר מעליו את העונש הראוי לו! ולאידך גיסא יש להבין, מדוע עלי הקפיד כל כך על שמואל, הרי נתבררה על ידו

הלכה יסודית בעבודת הקודש, בניגוד לנדב ואביהוא, שמהם למדנו שהמורה הלכה בפני רבו חייב מיתה, שעשו שלא כדין ונגד רצון ה'.

ועיקר העיקרים: עלי מבקש משמואל מקור לכך ששחיטה כשרה בזר, ועונה לו שמואל "מי כתיב ושחט הכהן, והקריבו הכהנים כתיב". ובאמת יש לתמוה, מה הייתה ההוה אמינא של עלי הכהן? מניין היה לו ברור כל כך שאע"פ שלא כתוב כהנים בשחיטה - ששחיטה תהא כשרה רק בהם?

עבודתו של אלקנה

בתחילת הפרק מספר לנו הכתוב על אלקנה וייחוסו, ובפסוק ג:

עֲלָה הָאִישׁ הַהוּא מְעִירוֹ מִיָּמִים | יְמִימָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבֹּחַ לַה' צְבָאוֹת
בְּשֵׁלָה, וְשֵׁם שְׁנֵי בְנֵי־עָלִי חֲפְנִי וּפְנָחַס כְּהֻנִּים לַה'.

ומפורסמים בזה דברי חז"ל (ילקוט שמעוני שמואל רמז עז):

אלקנה ואשתו בניו ואחיותיו וכל קרוביו היה מעלה עמו לרגל, ובאים ולנים ברחובה של עיר, והייתה המדינה מרגשת, והיו שואלין אותן להיכן תלכו? ואומרים לבית ה' שבשילה שמשם תצא תורה ומצוות, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך יחד? מיד עיניהם משגרות דמעות, ואמרים להם נלך עמכם? ואומרים להם הן. עד לשנה הבאה חמישה בתים, לשנה אחרת עשרה בתים, עד שהיו כולם עולים. ובדרך שהיה עולה שנה זו - לא היה עולה שנה אחרת, עד שהיו כולם עולים. אמר לו הקדוש ברוך הוא, אלקנה, אתה הכרעת את ישראל לכף זכות וחנכתם במצוות וזכו רבים על ידך, אני אוציא בן ממך שיכריע את ישראל לכף זכות ויחנך אותם במצות. **הא למדת שבשכר אלקנה שמואל.**

המצב בישראל באותו דור היה כזה, שאף שהיה בו משכן, והיה לו מנהיג - עלי הכהן, והייתה בו השראת שכינה, לא הייתה שאיפה בעם לעלות לרגל למשכן. אלקנה בראותו את חומרת המצב 'הגדיל ראש', וראה את עצמו כמחנך את העם לשאיפת המקדש, לחיבור אל מקום השראת השכינה, ע"י דוגמה אישית. במשך הזמן נסחף כל העם בזרם ההשתוקקות למקום המקדש.

1 רש"י ענה במקצת על שאלה זו, שעצם זה שהקרבה איננה שחיטה הוא לימוד בפני עצמו, ואולי את הלימוד הזה לא קיבל עלי. אך עדיין בהלכה יסודית כ"כ נטל ההוכחה מוטל לכאורה על עלי הכהן ולא על שמואל - מי אמר ששחיטה מותרת רק בכהנים?

בני עלי גורמים להתרחקות העם מהמשכן

הפסוק הנ"ל מסתיים בתיבות "וְשָׁם שָׁנִי בְנֵי־עֲלִי חָפְנֵי וּפְנִחָס פְּהָנִים לָהּ". לפי דרשה זו, נראה שלא לחינם הוזכרו כאן בני עלי. בפרק ב' אנו מוצאים:

וּבְנֵי עֲלִי בְנֵי בְלִיעֵל לֹא יָדְעוּ אֶת ה': וּמִשְׁפַּט הַפְּהָנִים אֶת־הָעַם כָּל־אִישׁ זִבְחַת זָבַח וּבָא נָעַר הַכֹּהֵן כְּבִשְׁל הַבֶּשֶׂר וְהַמִּזְלֵג שְׁלֹש־הַשָּׁנִים בְּיָדוֹ: וְהִכָּה בְכִיּוֹר אֹרְזוֹ בְּדוֹד אֹרְזוֹ בְּקִלְחַת אֹרְזוֹ בְּפָרוֹר, כֹּל אֲשֶׁר יַעֲלֶה הַמִּזְלֵג יִקַּח הַכֹּהֵן בּוֹ, כִּכָּה יַעֲשֶׂה לְכָל־יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים שָׁם בְּשָׁלָה: גַּם בְּטָרִם יִקְטְרוּן אֶת־הַחֶלֶב וּבָאֵן נָעַר הַכֹּהֵן וְאָמַר לְאִישׁ הַזִּבְחַת תִּנְהַ בְּשֶׁר לְצִלּוֹת לַפָּהֵן, וְלֹא־יִקַּח מִמֶּנּוּ בְּשֶׁר מִבְּשֵׁל כִּי אִם־חֵץ: וַיֹּאמֶר אֲלֵיו הָאִישׁ קֶטֶר יִקְטְרוּן כִּיֹּם הַחֶלֶב וְקַח־לָהּ כְּאֲשֶׁר תִּנְאָה נִפְשָׁה, וְאָמַרְן לֹו לֹא כִי עֲתָה תִתֵּן וְאִם־לֹא לְקַחְתִּי בְּחִזְקָה: וְנִתְּהִי חֲטָאת הַנְּעָרִים גְּדוֹלָה מְאֹד אֶת־פְּנֵי ה', כִּי נָאֲצוּ הָאֲנָשִׁים אֶת מְנַחַת ה':

התנהגות בני עלי הייתה הגורם לסלידת ישראל מקירבה אל המשכן, ומעשהו של אלקנה היה התגובה לבעיה זו. ביאר את הדברים החת"ס²:

...וגם העניין צריך ביאור בכללו ובפרטו, איך נאמר שכל ישראל לא רצו לילך לעלות אל הר הקודש ה' לרגל, עד כי הוכרח אלקנה לקבצם שילכו עמו? ותחילה נתרץ מה מודיענו בזה הכתוב שבני עלי היו כהנים לה'. הנה התוס' בקידושין (כג, ב ד"ה דאמר) העלו דכהנים שלוחי דידן וגם שלוחי דרחמנא נינהו. ויש לנו בסברא זו להסביר, כי אפשר לומר שכהנים הם שלוחי הולכה להוליך ולהעלות קרבנותינו ותפילותינו אל ה' יתברך שמו, ואפשר שהם שלוחי הבאה - מאת ה' ית"ש הם משולחים אלינו להביא מאתנו תפילותינו ועבודתינו אליו יתברך. ע"כ כתבו תוס' שהם שניהם. ונפ"מ בזה, אם נאמר שהם שלוחי דידן, א"כ בזמן שהם צדיקים ומרוצים להדור, ומי שמקריב הקרבן על ידו הוא משלח ברצונו וחפצו, א"כ הוה שלוחו. אמנם אם אין הכהן צדיק שיהיה ראוי להשתלח מאתנו אל היכל ה' ית"ש פנימה להעלות זכרוננו אליו, אז אין ראוי להיות שלוחינו כלל. אבל אם נאמר שהם שלוחי דרחמנא ומשולחן גבוה קא זכו לגדולה זו, א"כ אין לנו להרהר אחריו, אך כיון שהוא מזרע אהרן הכהן הוא שליח ה' והוא ראוי להקריב קרבנותינו ולהעלותם לרצון. ואין רחוק אצלי שעל כן נמנעו בני ישראל מלעלות לרגל, לפי שהיו הכהנים שני בני עלי שלא היו ראויים להיות שלוחי דידן כמו שרמז הכתוב בסמוך, ולא רצו לעלות ולהקריב קרבנות על ידם כי הם היו סוברים שהכהנים שלוחא דידן נינהו. עד כי בעל כורחם העלם אלקנה עמו, ואמר

2 פרשת ניצבים, בדרוש לכ"ז אלול תקצ"ז.

להם שכהנים שלוחא דרחמנא נינהו, ואין לנו להרהר אחריהם יהיו כמו שיהיו. וזה רמז הכתוב ועלה האיש מעירו מימים ימימה, שהוצרך לקבץ את ישראל שיעלו לרגל, והטעם לפי ששני בני עלי חפני ופנחס כהנים לה, שהיו רק כהנים לה, שלוחי דרחמנא ולא שלוחי דידן. כנ"ל.

בתמצית, הגמרא בנדירים מסתפקת אם הכהנים הם שלוחי דידן, של עם ישראל, או שלוחי דרחמנא, שלוחים של הקב"ה. והתוס' כתבו שהכהנים הם גם שלוחי דידן וגם שלוחי דרחמנא. מבאר החת"ס שהתנהגות בני עלי גרמה לעם לומר שהכהנים אינם שלוחי דידן בגלל מעשיהם ולכן להתרחק מהמשכן, ואלקנה עורר אותם לעלות לרגל באומרו שהכהנים הם בעיקר שלוחי דרחמנא, ומשום כך ראויים הם לעבוד במשכן מעצם העובדה שה' בחר בהם, חרף מעשיהם שאינם לרצון.

תפקידם של הכהנים

אך אפשר לומר אף יותר מכך. אלקנה היה כביכול בר פלוגתא של בני עלי. הם משכו את המקדש לכיוון שלהם, ואלקנה ניסה להחזיר את המקדש אל העם. ובמילותיהם של חז"ל: אלקנה סבר שהכהנים הם יותר שלוחי דידן, דהיינו שכל תפקידם אינו אלא להביא את העם לעמוד לפני ה' ולפעול להשראת שכינה בתוכם. ובית עלי סברו שהכהנים הם בעיקר שלוחי דרחמנא, דהיינו תפקידם שתופיע השכינה באומה, כשלעם אין חלק פעיל בהשראת השכינה. אמנם העם מצווה להקריב קרבנות ולתת מחצית השקל ולעלות לרגל, אבל אין זה עושה אותו לחלק פעיל מעבודת המקדש, אלא כמשתתף מבחוץ - העולים זוכים לגעת ולטעום מהרוח השורה על המשכן, אך היא שורה עליהם בלי קשר לפעולתם. הוכחה לכך שמדובר בשיטה נמצאת בפרק ב בתוכחתו של איש האלוקים לעלי, כאשר על אף שבניו היו החוטאים, והוא רק לא העמיד אותם מספיק במקומם - הוא נתקלל עמהם. נראה שעלי הכהן, אף שבוודאי היה רחוק ממעשה בניו ת"ק על ת"ק פרסה, שיטתו החינוכית גרמה שנתקלקלו בניו והגיעו לידי אותם דברים, ועל כן העוון תלוי בו. עלי כנראה סבר שהכהנים הם קודם כל שלוחי דרחמנא, ותפקידם לפעול ממעלה למטה, להשראת השכינה בעולם. לכן סבר עלי שאף אם לא נכתב בפסוק שרק הכהנים רשאים לשחוט - אין דין זה צריך ראייה, כי כל עבודת המקדש היא של הכהנים, ובני ישראל אינם חלק ממנה. זו גם הסיבה לכך שעלי לא עשה מאמץ שישראל ישובו לעלות לרגל, כי עיקר תפקידם של המקדש ושל הכהנים לפי דעתו הוא לעבוד את עבודת המקדש ובכך להשפיע כשלוחי ה' ממעלה למטה, ואין תפקידם לקרב את העם לעבודת המקדש³.

3 אין בכך זלזול בעלייה לרגל, אלא הבנה שאין זה תפקיד הכהנים, כי לא מחמת זה תשרה השכינה באומה. הכהנים אינם אחראים לחיבור העם למקדש - אלא לדאוג שהמקדש יעבוד כתקנו.

בכך ניתן גם להבין את חטאם של בני עלי עפ"י מדרש חז"ל:

כל האומר בני עלי חטאו אינו אלא טועה, מתוך ששיהו את קיניהן מעלה עליהן הכתוב כאילו שכבום.

שיהויו הקינים מבטא את ראייתם את העם הבא להקריב לא כדבר המהותי והבסיסי שעליו עומד המשכן, אלא כדבר נוסף, שאם יש דברים אחרים חשובים - קרבנות העם נדחים מפניהם.

מתוך כך אפשר להבין גם את גערותו של עלי בחנה שנכנסה להתפלל במשכן (א, יג-יד):

וְחָנָה הִיא מְדַבֶּרֶת עַל-לִבָּהּ רַק שִׁפְתֶיהָ נִעוֹת וְקוֹלָהּ לֹא יִשְׁמַע וַיַּחְשְׁבָה עָלַי לְשִׁכְרָה: וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ עַד-מָתַי תִּשְׁתַּכְּרִין הִסִּירִי אֶת-גִּיגֵךְ מֵעֲלֶיךָ.

ולכאורה אינו מובן, הלא המקדש הוא גם מקום תפילה, כמו שמצינו בתפילת שלמה (מל"א ח), ומה ראה עלי הכהן פגום בכך שבאה חנה להתפלל? חז"ל דרשו שהתפללה בלחש, מה שעד אז לא היה מקובל, ועל כן חשבה עלי לשיכורה (ברכות לא, א, מובא ברש"י כאן). לפי דברינו אפשר להוסיף שעלי הכהן לא ראה במשכן מקום תפילה לעם. המקדש הוא טריטוריה של הכהנים שתפקידם להשרות את השכינה בעולם ע"י המצוות המיוחדות להם, ולישראל אין חלק בזה.

שיטתו של שמואל

שמואל הוא תלמידו של אביו אלקנה, שהעלה את ישראל לרגל כדי לחברם הקודש, להעלות את עצמם כלפי מעלה. וכבר אמר המדרש שהובא לעיל: "הא למדת שבשכר אלקנה שמואל". שמואל הוא ממשיך דרכו של אביו. המפגש בין עלי הכהן לנער הקטן שמואל מעצים את הניגוד בין השיטות המנוגדות.

אמרו חז"ל בגמרא ברכות שם:

ונתתה לאמתך זרע אנשים. מאי זרע אנשים?... רבי יוחנן אמר זרע ששקול כשני אנשים, ומאן אינון - משה ואהרן, שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו.

אין יתכן ששמואל יהיה שקול כמשה שניתנה תורה על ידו, ושנאמר עליו שתמונת ה' יביט, ובכל ביתי נאמן הוא, ועמו גם אהרן הכהן קדוש ה' וצריך לומר שאין הכוונה ששמואל גדול כמשה ואהרן יחד, אלא שיש בו בחינה של הנהגה הכוללת גם את משה וגם את אהרן. וכך כותב עליו המקרא (שמ"א ז, טו-יז):

וַיִּשְׁפֹּט שְׁמוּאֵל אֶת-יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי חַיָּיו: וְהָלַךְ מִיְּדֵי שְׁנָה בְּשָׁנָה וְסָבַב בְּיַתְיָאֵל

וְהַגְלִגְלָה וְהַמְצִיפָה וְשָׁפֵט אֶת־יִשְׂרָאֵל אֶת־כָּל־הַמְקוֹמוֹת הָאֵלֶּה: וַתִּשְׁבְּתוּ הָרַמְתָּה
כִּי־שָׁם בֵּיתוֹ וְשָׁם שָׁפֵט אֶת־יִשְׂרָאֵל וַיִּבְרָשָׁם מִזִּבְחַח לָהּ:

הנהגתו של שמואל הייתה להתערב בתוך העם, היה סובב בעצמו מעיר לעיר וממקום למקום להשמיע את דבר ה', ויחד עם זה היה שופט את ישראל ומנהיגם ומתווך בינם לבין הקב"ה. אצל משה ואהרן מצאנו הנהגה מחולקת, משה פרש מן האשה ונטה לו את האוהל מחוץ למחנה, ולעומתו אהרן היה מעורב מאוד בחיי העם, אוהב שלום ורודף שלום. הנהגת שמואל הייתה מעורבת מהנהגתו של משה, כנביא העם ומורה דרך התורה, ושל אהרן המשכין שלום ביניהם והמתערב בתוכם. הנהגה זו של אהרן הפכה להיות גם הנהגתו של שמואל, הנהגה ההפוכה מהנהגת בית עלי המנתקת בין עולם המשכן לעולמם של בני ישראל.

איסור במות

בזבחים פרק יד משנה ד-ח מבואר שאיסור הבמות חל בזמן משכן שילה, אבל לא לפניו ולא אחריו, ורק כשבאו לירושלים נאסרו הבמות עולמית. הגמרא⁴ מביאה את המקור לכך בברייתא:

כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, אל המנוחה זו שילה, נחלה זו ירושלים. למה חילקו, כדי ליתן היתר בין זה לזה.

הראשונים נחלקו בטעם איסור הבמות. הרמב"ם⁵ מבאר שטעם איסור הבמות הוא כדי למעט בעבודת הקורבנות, שאינה רצויה מצד עצמה אלא כדרך חילופית לעבודה זרה. לעומתו כתב בעל ספר החינוך⁶ שטעם איסור הבמות הוא כדי לקבוע מקום מיוחד לעבודה, וע"י זה יתפעלו הלבבות של הבאים להקריב שם. לעומתם, הרב קוק בכמה מקומות⁷ מבאר את עניין איסור ההקרבה בבמות כבא לאחד את כל עבודת הפרטים לעבודת הכלל, בבמות עובד הפרט את ה' בפני עצמו, ובמקדש העבודה ציבורית. בזמן שאין מקדש, שאין מרכז רוחני אחד המאגד את כח האומה, יש מקום לכל פרט להביא לידי ביטוי את עבודתו הפרטית, ואולי אפילו טוב שכך. אבל כשיש מקדש, מקום המכנס את כל עבודת הכלל, עבודת הפרט מפריעה ופוגעת בעבודת

4 שם קט, א.

5 מו"נ ג, לב.

6 מצוה תמ.

7 אותו עיקרון באופנים שונים בכמה מקומות: עין איה ברכות פרק שני אות כ ואות כב, מדבר שור הדרוש הטי", קבצים מכת"א עמ' צו סעיף לח.

הכלל. הפרטים המקריבים בבמות יוצאים מן הכלל ואינם מתאגדים בכלל, והכלל כולו יוצא נפגע מכך.

לפי זה אפשר להסביר שדווקא איסור זה גרם לבית עלי לטעות בהנהגתם. עבודת הקרבנות הפרטית שהייתה קיימת עד משכן שילה בנתה אצל העם את השייכות לעבודת ה' המביאה לידי השראת השכינה, השייכות המעשית והממשית אל הקודש. כל עוד היו הבמות מותרות היו ישראל עובדים את ה' בעצמם באופן בלתי אמצעי, ולאחר שנאסרו הבמות, כשנבנה משכן שילה⁸, עברה העבודה לכהנים במשכן, מצב שאמנם ממעט את העבודה בפועל של הפרטים, אבל דווקא בגלל שהכהנים במהותם מממשים את שליחותם של כלל ישראל זו עבודת הכלל. מכאן טעו הכהנים לחשוב שהם כשלוחי רחמנא אחראים מעתה בלעדית לעבודת הקורבנות ואין לכלל ישראל חלק בו, ומאידך גיסא הם גרמו לעם לטעות ולחשוב שבאמת חלקם במקדש הוא פסיבי, שמרגע שנאסרו הבמות עבודת הקודש אינה כבר עסקם של הפרטים אלא רק עניינו של הכלל. מכך נוצר הקלקול הגדול שבשיאו הפסיקו ישראל לעלות לרגל, ונוצר ריחוק בין העם לעבודת המקדש.

אבל שילה היא רק מנוחה, הפסקה בדרך, עדיין לא נחלה. לאחר שבימי שמואל נחרב משכן שילה והותרו הבמות התייתר תהליך התיקון שהחל בו אלקנה כדי לחבר את העם אל עבודת הקודש, כי העם שב בעצמו לעבודת ה' בצורה שלמה בבמות הפרטיות בכל רחבי הארץ. מצד אחד העם התאבל על חסרון המשכן, והבין את הצורך בעבודה כללית המאגדת את כל הפרטים לעבודת הקודש, ומצד שני עדיין לא הושלמה הקומה הרוחנית שבה הכלל מבטא את הפרטים בצורה שלמה, ועדיין היה צורך שהפרטים כולם יהיו עסוקים בעצמם בקודש, בלי שלוחים. עד בואנו אל הנחלה, היעד הסופי, החיבור השלם - בניין בית המקדש בירושלים, מקום השכינה ומקום המלוכה, מקום הקדושה ומקום הלאומיות, 'מקדש מלך עיר מלוכה', שבו קיים חיבור שלם בין הכלל ובין הפרטים, שבו עבודת הכהנים מבטאת בפועל את שייכותו של כלל ישראל להשראת השכינה, והכהנים הם גם שלוחי דידן וגם שלוחי דרחמנא.

נמצא שהתהליך שהעביר שמואל את העם לאחר חורבן משכן שילה היה הכרחי בתיקון העם ובהכשרתו לחיי מקדש. לכך חתר שמואל כל ימיו, לתקן את חטאי משכן שילה ע"י המלכת דוד והכנת בניין המקדש 'בניות ברמה'⁹ עוד שנים רבות קודם שנבנה.

8 שמבטא דוקא עלייה רוחנית של ישראל, התאגדות הפרטים לכלל, ע"י קבצים מכת"ק א עמ' צו.

9 שמ"א יט, כג. ועי' ילקוט שמעוני רמז תתקי.